

BEFOLKNING OG ØKONOMI

* en studie av strand-
sitterstedene nerviksøra og
hovsøra 1665 - 1801. *

hovedfags-oppgave i historie
av bjørn olsen
oslo 1982

FISKE OG FANGST.

4.1. Det lokale fisket.

Orkdalsørene var fra de tidligste tider vi har kilder fra et strandsittersted, der befolkningen hadde fisket som en av sine hovednæringer. Selv om det bodde mange håndverkere, handlende og militære her, har utkommet fra hav og fjord vært en hjørnestein i stedets økonomi. På 1700-tallet nevner manntallet i 1701 flere fiskere på Ørene, matrikkelen i 1723 hevder at folk på stedet "nøtter seg av Søen" og Gerhard Schønning skrev i 1773 at det bodde "foruden Fiskere og Arbeidere, ogsaa endeel Haandtværkere og Handlende" på Orkdalsørene. 1) Karakteristisk for befolkningen var at de utnyttet naturressursene gjennom yrkeskombinasjon. Ervervslivet på Ørene hadde naturlig nok et maritimt preg, der fiske og fjordfrakt stod sentralt.

Kildematerialet omkring fisket varierer kraftig avhengig av tidspunkt og arten av fiske. Om forholdene på 1700-tallet skriver Ståle Dyrvik at "det er kan hende lett å stille spørsmål om fisket i denne perioden, men det er i alle fall vanskeleg å gje svar." 2) Kildesituasjonen er slik at sesongfiskeriene (spesielt etter sild i Trøndelagsområdet) er relativt godt representert. Dette hadde sin bakgrunn i det offentliges rett til deler av fangsten, i form av tiende og andre avgifter. Andre sesongfiskerier, som skreifiske til havs, det helårs lokalfisket og laksefiske i elver, vet vi lite om. Tollregnskaper og beretninger kan gi oss antydninger om hvorvidt fisket var godt eller dårlig. Disse kildene er imidlertid av begrenset verdi for oss som skal se på virkningene av fisket på et lite lokalsamfunn.

Skifteprotokollene gir imidlertid en rekke interessante opplysninger om fisket. Her ble fiskeredskapene i huslydene listet opp, det ble nedskrevet restanser for tiende og avgift, i tillegg til en rekke informasjonen av ikke-statistisk karakter. (Beretninger om sted og tidspunkt for forlis, fiskepriser, hvem avtakerne for fangstene var, ol.). Det finnes også enkelte komplette lister for betaling til det offentlige i enkelte år, som det offentlige førte. Provianthusenes behov for fiskeprodukter er også bevart. Disse kildene danner grunnlaget for kapittelet om fiske og fangst. Siden vi i hovedsak finner mest stoff om sesongfiskeriene etter sild, er det naturlig at dette fisket blir ofret størst oppmerksomhet.

Å drive fiske var direkte tilgang til mat. Vi må anta at strandsitterne i store deler av året dekket sitt matbehov gjennom den fangst de selv tok. Overskytende mengde gikk trolig til salg. Hvilken fangst strandsitterne hadde av det lokale fisket og i hvor store deler av året dette var deres gesjeft, vet vi svært lite om. Orkdalsfjorden, som er ei sidearm av Trondheimsfjorden, har til tider vært kjent som en god fangstplass. Orklaosen og Gaulosen var de mest benyttede fangstplasser. 3) Ellers var atkomstmulighetene til både de indre og ytre deler av Trondheimsfjorden ikke avskrekkende.

Vi må anta at fangstobjektene i lokalfisket var sei, torsk og arter som hadde sitt tilhold året igjennom. Av skiftematerialet på 1700-tallet ser vi at det har vært handlet med "fisk" uten at det er gitt videre spesifisering. Fisken ble omsatt lokalt. I bygda og de indre strøk av området var det behov for fisk som supplement til den mat som folk selv dyrket og frambragte. Behovet vet vi lite om og likeledes om hvilke mengder som ble omsatt. Gruvesamfunnene ved Kvikne og Løkken tok fisk inn gjennom provianthusene for å dekke gruvebefolkningens behov. Provianthuset på Innset tok inn ca. 1800 kg., Kvikne ca. 3200 kg. og Løkken ca. 2000 kg. småsei og seiufs årlig i 1750-årene. (se side 91/94). Dette var på langt nær komplette oppgaver på hva som faktisk ble konsumert ved gruvene. Karakteristisk for disse oppgavene er at gruvesamfunnet på Kvikne og Innset, som tallmessig sett var mindre samfunn enn Løkken, hadde dobbelt så stort behov for fisk. Dette er et uttrykk for at gruvebefolkningen i det indre området ikke hadde de samme muligheter til å skaffe fiskeprodukter på det åpne marked. Provianthuset på Svorkmo tok ikke inn sild, mens de to provianthusene omkring Kvikne hadde et årlig behov på 160 tønner. Av brevvekslingen mellom proviantskriverne Ørbeck (4) og Møller (5) ved Svorkmo og kjøpmannen Hans Hornemann i Trondheim ble det hevdet at gruvearbeiderne kunne skaffe seg billigere proviant i byen enn ved provianthuset og de kunne skaffe seg billigere sild og fisk på Orkdalsørene enn det provianthuset kunne tilby.

Skiftene etter strandsitterne på Ørene viser også at fisken fra Orkdalsfjorden gikk for en stor del til konsum blant bergarbeidere og fraktefolk i verkets tjeneste. Svært ofte var ferdselsbønder fra Orkdal, Meldal og Rennebu debitorer i strandsitternes bo, med utestående restanser grunnet kjøp av "fisk". Dette var kjøp og salg som ikke ble berørt av provianthuset som mellomstasjon. Provianthuset på Svorkmos behov for seiufs tilsvarte et årlig

forbruk blant bergarbeidere, ferdselsbønder og deres familier på kun mellom 2 og 4 kg., om vi regner menneskemassen tilsluttet bergverksdriften til ca. 600 personer.

Denne beregningen dekker på langt nær hva som faktisk ble konsumert av gruvebefolkningen. I tillegg til gruve-driften må vi anta at den resterende del av fogderiets befolkning på mellom 8000 og 12000 mennesker i perioden, hadde behov for fisk. Hva som ble satt til livs, og om hvorvidt alt dette kom fra Ørene, er det ikke mulig å si noe eksakt.

Foruten fisket i fjorden finnes indikasjoner på at strandsitterne drev laksefiske i og omkring elveosen. Så tidlig som ved matrikkelen i 1647 nevnes Nils Laxmann på Nervikssøra, i 1676 døpes Anders Laxmanns sønn på samme sted. Konkrete opplysninger om dette fisket

finnes ikke før etter år 1800. Da ble strandsitterne fradømt retten til dette fisket til fordel for grunneierne omkring elvas nedre del. Under saken ble det hevdet at strandsitterne hadde drevet rovfiske etter laks, og at de ingen rett til dette fisket hadde. 6)

Grunnet kildemangelen omkring det lokale fisket er det bare antakelser som kan gjøres om omfang og virkninger. Vi må anta at fangsten fra fiskerne på Ørene for en stor del var Orkdal fogderis viktigste suppleringskilde for dette produkt. Skiftene viser at prisen på en våg "fisk" var 1 ort og 12 skilling ved salg i 1740-åra. Fiskerne måtte selge ca. 50 kg. fisk for å tjene en rdlr.

Siden Orkdalsørene var et strandsitter-samfunn, der store deler av befolkningen hadde fisket som hovedgesjeft, må vi anta at det lokale fisket i deler av året var en av flere inntekts- og matforsynings-kilder. Vi skal senere se at strandsitterne utnyttet flere næringer i en årssyklus som var tilpasset de forskjellige

muligheter for inntømme. I hvor stor grad det lokale fisket var tilpasset denne årssyklus vet vi ikke. Men vi må anta at i perioder uten sesongfiske, fraktevirksomhet og andre muligheter til yrkesutøvelse, var det lokale fisket en strandsitters gesjeft. Fisket i fjorden og i de nære områder krevde ikke spesielt kraftig utstyr, i form av store båter og mange garn. Dette fisket kunne drives fra mindre farkoster og uten mye fangstredskap. Rimeligvis kunne derfor de fleste strandsittere drive dette fisket. Som matressurs for Ørenes befolkning hadde trolig det lokale fisket stor betydning. Etter å ha dekket eget husholdningsbehov gikk den overskytende mengde til salg.

tall og vi skal senere (side 97) se at disse drev fraktefart i årstiden for havfisket.

4.2. Skreifisket i havet. som drev både med havfiske og skreifiske, var de som hadde best forutsetning. En person som Johannes Ragan.

I følge Orkangerboka skal skreifiske i havet ha lange tradisjoner på Orkdalsørene, tilbake til tiden før år 1800. 7) Til dette fisket, som ble drevet ved Haltenbanken og Veideholmen, trengtes det langt kraftigere utstyr enn hva lokalfisket og sildefisket avstedkom. Fisket foregikk i vintermånedene på etterjulsvinteren og varte i flere måneder. 8) Avstanden til disse fiskefeltene var langt større enn til sildefjordene, og avviker fra dette fisket i flere henseender. Først og fremst var havfisket avhengig av kapitalkrevende utrustning. Båtmaterialet måtte være stort. Det krevde annet redskap enn sildefisket og matforsyninger for måneder i trekk. Skreifiske ble utført med jukse, line eller garn. Sildegarn kunne benyttes, men torskegarnet, som kom på 1700-tallet, var mer egnet redskap. Dette garnet var større, kraftigere og dyrere enn sildegarnet. Av redskapskulturen på Orkdalsørene i første halvdel av 1700-tallet kan vi slå fast at strandsitterne neppe kunne ha deltatt i skreifisket. Djupsokn, line eller torskegarn fantes ikke i naustene på Ørene. Båtene var i hovedsak treroingsbåter og fyringer, som var for spinkle farkoster til havfiske. Skreifiske er ikke nevnt i noen av de gjennomgatte kildene for denne oppgaven. Det må ansees som sansynlig at skreifiske på en eller annen måte burde ha vært nevnt i offentlige skrifter, dersom strandsitterne på Ørene deltok i dette fisket.

Skiftene viser at enkeltindividene ikke hadde økonomisk kapasitet til å utstyre seg til fisket. Redskapsholdet var for spinkelt og samarbeidsformer på kollektiv basis var ikke til stede. Første gang felleseie av båter opptrådte, var mot slutten av 1700-tallet og da stod to strandsittere som eiere av et naust og en storbåt i fellesskap. 9)

Etter 1750 skjedde det en endring i redskapskulturen på Ørene. (se side 72f). Torskegarn dukket opp i boene, først 2-6 garn i 1750- og 60-åra. I de påfølgende tiår opp til 11 torskegarn i enkelte strandsitteres eie. Båtmaterialet endret seg også, med en tendens til overgang fra små og mellomstore båter, til større farkoster. Av redskapene kan vi lese at forutsetningene for å delta i skreifisket i havet var oppfylt for flertallet av de fiskende strandsittere først etter 1750.

Enkelte storbåteiere og "fiskeraristokrater" hadde nok økonomisk kapasitet og redskap kraftig nok til utrustning. De var et mindretall og vi skal senere (side 97) se at disse drev fraktefart i årstiden for havfisket.

1750...

Borgerne og enkelte kjøpmenn, som drev både med handel og fiske, var de som hadde best forutsetning. En person som Johannes Hagen hadde ved sin død i 1764 en storbåt på 3 lester (36 tønner), 2 fyringer, 22 sildegarn, 12 torskegarn og 9 flyndregarn. Boets aktiva var på 3160 rdlr.. 10) Hagen hadde neppe problemer med å utruste et mannskap for en lengre tur til Haltenbanken eller Veideholmen, og gjorde det trolig også. Flere andre strandsittere hadde tilsvarende antall torskegarn i sine bo, men boenes aktiva oversteg aldri en tiendedel av borger Hagens. Torskegarn fantes nesten utelukkende i bo der det også fantes fyring eller storbåt.

Ei heller i 1700-tallets andre halvdel er det mulig å finne bekreftelser på at strandsitterne deltok i skreifisket til havs. Redskapskulturen og de økonomiske forhold i strandsittersamfunnet indikerer at forutsetningene ikke var til stede i århundredets første halvdel, og at de var oppfylt i andre del. Frakternes årssyklus i 1740- og 50-åra indikerer ytteligere at storbåteierne heller valgte å frakte, framfor å drive havfisket. Presten Grønn Bull skrev i en beretning fra 1812 at strandsitterne på Orkdalsørene drev "fuldendt Havfiske". 11) Hoff skriver at hovedfisket var etter "skreia på Veideholmen og Halten", og at strandsitterne hadde lært kunsten å brenne tran på 1600-tallet. 12) Siden Hoff i hovedsak beskjeftiger seg med forholdene på Orkdalsørene på 1800-tallet, er det trolig at forholdene da er blitt overført på tidligere tider. Salg av tran forekommer ikke i skiftene på 1700-tallet. På 1800-tallet lå driften ved kobberverke på Løkken nede. 13) Da var det ikke behov for strandsitternes fraktekapasitet mellom Trondheim og Løkken. Sannsynligvis var det i denne sammenhengen at fiskerne på Orkdalsørene begynte å drive fangst på havet i stor målestokk, men forutsetningene for å kunne delta i fisket var oppfylt 50 år tidligere.

4.3. Sildefisket i Bjugn og Stjørna 1735-1760.

Trøndelagsområdet fikk omkring 1730 et stort innsig av sild ved kysten og inn i fjordene. Etter at silda uteble i store mengder på Trøndelagskysten etter 1650, var det Sørvestlandet silda søkte inn til. Innsiget varierte i ulike år. En bunn ble nådd omkring 1700. Så fulgte noen år med til dels bra innsig og fra 1720 til ca. 1740 fikk Sørvestlandet atter en god sildeperiode. Hovedsakelig var det vårsild som ble tatt der. I den følgende 20-års perioden forflyttet tyngdepunktet seg nordover. Dette ble den andre store fangstperioden etter sild i Trøndelagsregionen. 14) I Trøndelagsområdet ble det et rikt fiske både etter vårsild og feitsild. 15)

Det er all grunn til å anta at sildefisket var en medvirkende årsak til at folketallet på Orkdalsørene steg i første halvdel av 1700-tallet. Det første store sildefisket i Trøndelag, som varte fra 1590 til 1650, hadde strandsitterne på Orkdalsørene deltatt i. 16) Nedgangen i folketallet mellom 1665 og 1701 kan forklares med at det første sildefisket hadde drevet opp folketallet på Ørene. Da så silda forsvant etter 1650, ble også folketallet på Ørene redusert. Sammenfallet mellom dårlig fiske og fraflytting fra stedet var neppe tilfeldig, men vi har ingen øvrige kilder som kan bekrefte dette.

På 1700-tallet har vi muligheter til å se virkningen av sildefisket både på strandsitternes redskapshold og på deres økonomi. På Orkdalsørene ble det mellom 1705 og 1799 holdt skifteforretninger etter 130 strandsittere i ulike sosiale og økonomiske kår. Foruten å angi boene størrelse, avgang og eventuelle arveparter, inneholdt de også hva strandsitterne hadde av redskap i sine naust og driftsbygninger, deres båter, husverdi og løsøre. Utestående tiende-restanser etter sildefisket fantes også i mange skifter.

I det følgende tar vi for oss redskapene som fantes i strandsitternes eie. Vi må søke å kartlegge endringer i redskapskulturen. Det er rimelig å anta at fiskerne investerte i redskaper som var hensiktsmessig for det fisket de drev. Tilpasning av redskapene etter ressursene kan fortelle oss når og i hvor stor grad fiskerne gikk over fra det ene fisket til det andre.

Tiende-restansene kan brukes til å bestemme fangstmengdene den enkelte fisker hadde. Dette setter vi sammen med redskapene i boene og prøver å finne samsvar mellom båtstørrelse og antall garn med den oppgitte fangstmengde. Naturlig nok var det variasjoner etter hvor stort innsiget av sild var og hvor lenge hver enkelt

fisker deltok. Vår oppgave vil være å prøve å finne et tilnærmet gjennomsnitt av fangst i forhold til båtstørrelse og garnmengde i boene. Tiendeopplysningene må sees på som minimumstall. Følgene av sildefisket bør til en viss grad kunne avleses av strandsitternes skifteforretninger. Det er rimelig grunn til å anta at et godt sildefiske i første rekke ville nedfelle seg i økonomien til de strandsittere som eide båter og garn. Studerer vi brutto boverdi hos disse strandsitterne over tid, kan vi slå fast om de hadde noen reell økonomisk vekst i perioden for det store sildefisket. En økning av boenes brutto og netto verdi tar vi som uttrykk for både vilje til investeringer og økonomisk vekst. Av redskapene, fangstmengdene og den generelle økonomiske utvikling for den "fiskende" del av strandsitterbefolkningen kan vi danne oss et bilde av sildefiskets virkning på lokalsamfunnet Orkdalsørene. Når vi har klarlagt omfanget av fisket for den enkelte båteier og hvor stor del av strandsitterøkonomien som var basert på fisket, finner vi det naturlig å sammenligne med andre husmannsgruppers økonomi. Dette gjør vi for å se om strandsittertilværelsen kunne være attraktiv i forhold til andre typer virksomhet i samfunnet. Det er rimelig å anta at disse forhold var utslagsgivende for tilflyttingen til stedet i perioden. Sammenligningsobjektene vi velger er gruvearbeidere og husmenn i Selbu. Et annet viktig spørsmål blir også om det var noen sammenheng mellom redskapshold og økonomi. Hvem var det som gjorde det økonomisk godt blant strandsitterne? Var det de med store båter og mange garn som hadde det materielt best, eller var det andre? I sin tur vil dette gi svar på den sosiale, geografiske og økonomiske rekrutteringen til fisket. Var de økonomisk sterke strandsitterne fjernflyttere, nærflyttere, eller var de "innfødte"? Av stor interesse ~~interesse~~ er også i hvor stor grad mulighetene til å kombinere fiske og frakt, spilte inn på båt- og garneiernes økonomi.

4.4. Redskap.

For deltakelse i fisket både etter sild og annen fisk spilte redskapsholdet en avgjørende rolle for fangstmengden. Naturlig nok ville en fisker med stor båt og mange garn ta større fangst enn en tilsvarende med liten båt og få garn. Dermed er det ikke slått fast at stor båt og mange garn automatisk betydde større netto inntekter for eieren av båten. Stor båt og mange garn forutsatte leiet arbeidshjelp og større omkostninger ved anskaffelse av redskapen. Dette betydde igjen at eieren av en stor båt og mange garn var avhengig av stor fangstmengde for å holde kreditorer og mannskap fra livet. En fisker med liten farkost, som kunne bemannes med en leiet lottekar eller tjener, var mindre sårbar i år da fisket slo feil. Slo fisket imidlertid til, var det mindre fordelaktig med lite redskapshold.

Det andre store sildefisket i Trøndelags-regionen varte i omkring 20 år. På denne tiden burde vi forvente en endring i redskapskulturen på Ørene, da stedet var sterkt implisert i sildefisket. Fiskerne på Orkdalsørene drev sitt fiske fra ^{2 par = 4 stk over} færdinger, treroingsbåter, fyringer og storbåter. Av skiftene går det fram at det for de største båt-typene eksisterte en begrepsforvirring. Om dette skyldtes mangelfull innsikt i båt-typene fra skriverens side, eller om strandsitterne benyttet forskjellige betegnelser på den største båt-typen vites ikke. Begrepsforvirringen gjelder uttrykket storbåt. I enkelte tilfeller bruktes dette om båter som tok 1 lest eller 12 tønners last, og konsekvent om større båter. Det vanligste og mest benyttede uttrykket om båter på 1 lest var fyring eller garnbåt. Med en smule begrepsforvirring i tankene var båtmaterialiet på Orkdalsørene gjennom 1700-tallet: ^{4 årer} Færding - to par årer og ca. 6 meter lang. Båten egnet seg best til småturer på fjorden og fiske lokalt.

Treroingsbåt - tre par årer og ca. 7-8 meter lang. Kunne og ble benyttet til lengre turer som f.eks. til Bjugn og Stjørna. Ellers var denne båttypen kjent som ^{6 årer} seksring eller halvfjærd-rømning, men på Ørene gikk den kun under betegnelsen treroingsbåt.

Fyring - fire par årer og ca. 9 meter lang. Ellers kalt firing eller ottring. Tok last på 1 lest eller 12 tønners last, derfor også kalt lestabåt. Sammen med treroingsbåten, den suverent mest benyttede båttype på Orkdalsørene gjennom 1700-tallet.

Storbåt - Totallengde på mellom 12 og 16 meter. Ellers i landet gikk denne typen under betegnelsen fembøring, sunnmørsottring, eller nordlandsfembøring. Storbåten hadde 4-5 par årer og tok

mer enn 12 tønners last. 17) Lastekapasiteten var en og en halv lest, to eller tre lester. Etter 1750 dukket det opp enkelte storbåter som tok fem lester eller 60 tønner. Storbåtene ble foruten i fisket også benyttet til frakt av proviant, utstyr, bord, sild og annet mellom Ørene og Trondheim og andre distrikter strandsitterne handlet med.

Takstene på båtene varierte i skiftene etter alder og kvalitet. Praksis var å sette takstene lavt. Som eksempel kan nevnes at en storbåt i 1766 taksertes til 28 rdlr., men gikk på auksjonen til en pris av 40 rdlr.. 18) I anskaffelse er det mulig å anslå prisene på nye båter til:

Treroingsbåter (under 1 lest)	-	5	-	10	rdlr.
Fyringer (1 lest)	-	10	-	20	rdlr.
Storbåter (1-3 lester)	-	20	-	40	rdlr.
Storbåter (5 lester)	-	80	-	100	rdlr.

Prisen på sildegarn varierte også i forhold til alder og garnas lengde. Det var ingen prisforskjell mellom hampe- og tvindtrådgarn. I hovedsak lå prisen på nye garn mellom en og en og en halv rdlr. i anskaffelse.

Den gjennomsnittlige strandsitter, som fisket med en treroingsbåt eller en fyring og 10 sildegarn, måtte således ut med mellom 30 og 40 rdlr. for å kunne delta i fisket. For strandsittere som valgte større farkoster og flere garn lå utgiftene til redskap tilsvarende høyere. Sammenligner vi disse anskaffelses-kostnadene med en gruvearbeider eller hyttearbeiders månedslønn, som var mellom 4-6 rdlr., kan vi konkludere med at i allefall for de strandsittere som startet å fiske med små båter og få garn, var ikke kostnadene med etablering uoverkommelige. I et skifte fra 1731 fikk en dreng på Nerviksøra foruten kost og losji, 6 rdlr. årlig i de første 5 år og 9 rdlr. årlig i de neste 6 år. 19) Det skulle derfor ikke mange års sparing til for en dreng, dagleier, garnbinder eller lottekar før vedkommende hadde kapital nok til de nødvendige investering. Dessuten bør vi huske at mennesker fra gårder og husmannsplasser i distriktet ofte valgte redskaper og utstyr som hadde relevans til den yrkestilværelse de valgte, når det ble delt ut arv etter foreldre og slektninger. Naturlig nok skulle det mer enn redskaper til for å slå seg ned som strandsitter. Men ikke alle som flyttet til Ørene eide egne hus. Mange bodde som inderster, dvs. de leide seg inn hos en familie men hadde sin egen husholdning. Strandsitteres barn tok ofte over foreldrenes hus og redskaper. Å ta opp lån var vanlig praksis.

Tar vi så for oss redskapsholdet i boene, utelater strandsittere som ikke eide båter og garn, militære, mennesker som hadde borgerskap og tidligere gårdeiere, kan vi sette opp en tabell over redskapsholdet fra 1718 til 1799. (Kriteriene for utelatelse av disse spesielle kategorier strandsittere skal vi komme tilbake til på side 128.)

	Storbåt	Fyring	Tre- roings	Silde- garn	Torske- garn	Antall fiskende
1718-35	0	3	1	25	0	5
1736-50	3	4	6	99	3	11
1751-65	10	12	12	286	19	28/27 1)
1766-80	9	8	0	128	29	12/13 2)
1781-99	8	9	5	130	56	21

Redskapshold pr. fiskende:

	Storbåt	Fyring	Treroings	Sildegarn	Torskegarn
1718-35	0.0	0.6	0.2	5.0	0.0
1736-50	0.2	0.3	0.5	9.0	0.2
1751-65	0.3	0.4	0.4	10.5	0.7
1766-80	0.7	0.6	0.0	9.8	2.2
1781-99	0.3	0.4	0.2	6.1	2.6

Av denne tabellen leser vi at i perioden 1736-80 var det en gradvis overgang til større båter. Treroingsbåtene var størst i antall i årene 1736-65. Dette kan forklares med at mange tilflyttere startet fiske med små båter da det rike sildefisket begynte. Etter hvert som fisket fortsatte satset de fleste på større båter. I årene 1766-99 fantes det svært få treroingsbåter i strandsitternes eie. Antallet storbåter var stigende i årene fram til 1780, mens fyringenes antall holdt seg noenlunde konstant gjennom århundredet. Sildegarna viste en stigende tendens fram til 1765. Antallet var størst i årene fra 1751-65. Vi vet at feitsildfisket var på topp i 1750-åra og at det sviktet i 1760-åra. 20) Det ble færre silde-

-
- 1) Pga. Fredrik Jensen Wiggens auksjonsforretning i 1765, der vi vet at det fantes en storbåt, står tallet 28 for antallet båteiere og 27 for antallet garn-eiere. (Se tillegget nr. 60).
 - 2) Det samme gjaldt for Ole Nilsens skifte i 1766, der garn ble nevnt ved auksjonen, men ikke båt, står tallet 12 for båteiere og 13 for garneiere. (Se tillegget nr. 63).

garn i boene etter 1766. Torskegarna, derimot, viste en stigende tendens gjennom heile perioden vi har studert. Størst økning i antallet var det etter 1766. Dette var neppe noen tilfældighet, da feitsildfisket svikta i 1760-åra.

Det er naturlig nok svakheter ved disse tabellene, da skiftematerialet ikke angav det faktiske redskapshold, men bare redskapsholdet til de det ble skiftet etter. Skiftematerialets representativitet skal vi diskutere senere i oppgaven. (På side 127.)

Enkelte skifter var auksjonsforretninger, der auksjonspenger og ikke løssere ble utdelt til kreditorer og arvinger. Det kan tenkes at arvingene stakk unna gjenstander i boene. I skiftet etter Kiersten Pedersdatter Tromp ble det utdelt "bonker" med sildegarn. 2 Her har vi derfor måttet utligne et antatt antall garn ut ifra verdien på bunkene med sildegarn.

Alle disse forhold var ting som forringer troverdigheten av opplysningene fra skiftematerialet. Imidlertid må vi anta at dette var forhold som forekom i heile perioden vi har studert. Svakheterne ved materialet er heller ikke større enn at gjennomgående tendenser kommer til syne. Tendensene kommer tydelig fram. Det var en gradvis overgang fra små båter tidlig i perioden, til større farkoster etter som sildefisket vedvarte. Sildegarna hadde en topp i antall som var sammenfallende med det beste fiskeri etter sild. Da feitsildfiske sviktet, gikk strandsitterne over til å fiske etter torsk med torskegarn. Vi kan derfor slå fast at strandsitterne tilpasset redskapen etter ressursene.

4.5. Fangstmengdene.

Som tidligere nevnt lar ikke fangstmengdene av sild seg fastslå i detalj. Tollregnskapene gir en pekepinn om den samlede fangst i landsdelene steg eller sank fra år til år. Tollregnskapene er ingen kilde til å beskrive omfanget av fisket i et lokalsamfunn som Orkdalsørene. Innkrevingen av tiendesild er heller ingen sikker kilde til mengdeangivelse av fangsten, men trolig den beste som finnes bevart. Tienden utgjorde en tiendedel av fangsten, som skulle deles på kongen, kirka og de fattige, med en 30.-del hver. Opplysninger om tiende finnes i lister over samlet mengde betalt tiende for enkelte år og restanser strandsittere hadde ved sin død. Tienderestanser ble krevd i strandsitternes skifteforretninger. Kongens skatter og avgifter hadde etter Christian Vs Norsk Lov første prioritet i en manns bo. 21) Kongens tiende ble på 1700-tallet satt bort til private innkrevdere. Vi må derfor anta at det

var i tiendeoppkreverens egen interesse å skaffe et mest mulig riktig bilde av fangstmengdene, slik at tienden ble størst mulig. I forhold til det første store sildefisket i Trøndelag, må vi anta at oppgavene over fangstmengdene var mer lik det faktiske forhold på 1700-tallet, enn i det forrige århundredet.

Få tiendelister fra 1700-tallet er bevart. Listene ble beholdt av innkreverne, som kun gav fra seg informasjon om samlet mengde betalt tiende. Vi vet derfor lite om hvem som fanget sild på 1700-tallet, men trolig mer om fangstens omfang, enn tilfellet var for det første sildefisket. Imidlertid var de oppgitte fangstmengdene minimumstall. Hvor mye sild som gikk til eget konsum eller salg i lokalmiljøet, utenfor tiendeinnkrevningen, er uvist.

Det viktigste sesongfisket etter sild i Trøndelagsfjordene foregikk fra august til desember, og fangstobjektet var feitsild. Det ble også tatt store mengder vår- og sommersild. Denne var av ringere kvalitet og ikke i samme grad et salgsprodukt, som feitsilda. Det kvalitetsmessige beste produkt ble kalt kjøpmannssild, og var feitsild som var saltet med fransk eller spansk salt. 22) Hans Hornemann stod i 1732 for innkrevningen av kongens tiende i Trøndelag. Dette var ikke et godt år for sildefisket. Samlet fangst i Stjørnafjorden var 1806.5 tønner. 23) Sett i forhold til fangstmengdene 100 år tidligere, utgjorde fangsten i 1732 kun en tiendedel. Mellom 1615 og 1640 kunne utbyttet komme opp mellom 15-20 000 tønner. 24) Av fangsten i 1732 ble 227 tønner feitsild tatt av 20 fiskere bosatt på Orkdalsørene. Major Frantz Brun på Hov gård tok 4.5 tønne, mens strandsitter Ole Andersen tok mest, 27 tønner. De fleste fiskerne på Orkdalsørene hadde en fangst på 10 tønner feitsild, men flere tok både 16 og 18 tønner.

Imidlertid hadde ikke det rike sildefisket i Trøndelagsområdet startet for fullt i 1732. Ørafiskernes samlede fangst dekket i 1732 provianthusene på Innset og Kviknes behov for sild, som var 160-tønner i 1750-åra. 25) I tilfellet av at strandsitterne beholdt en del tønner i egen husholdning, ble det ingen sild på den tallmessig store gruvebefolkningen på Løkken. Ei heller bøndene i Orkdalsområdet ville få sild på matseddelen i dette året. Vi kan derfor trygt karakterisere året 1732 som et dårlig år. Ikke først og fremst i det at den enkeltes fangst var liten, men siden kun 20 fra Ørene betalte tiende, var deltakelsen svært beskjeden.

Skiftene fra 1740 til 1765 inneholder en rekke opplysninger om fiskets betydning for den enkelte fisker. Dette kan sammenholdes med redskapsholdet i boene. Antallet sildegarn og størrelsen på båtene spilte en viktig rolle når det gjaldt fangstmengden. I første rekke var det tiende til presten som ble oppført i skiftene, men kongs-tiende var også nevnt av og til. Som for kongs-tienden ble trolig prestens tiende også krevd etter feitsildfisket. I tillegg synes det som om presten også krevde tiende etter vårsildfisket. I enkelte skifter var også "fiske- og sildetiende" nevnt. Strandsitter Ole Jensen Wiggen døde på Nerviksøra den 29. oktober 1742. I skiftet opplyses det at han måtte ha forpleining de siste 14 dager av sitt liv. Han kunne derfor bare ha fisket fram til 15. oktober. Ole Jensen Wiggen hadde drevet fiske med en treroingsbåt med 9 sildegarn. Prestens tiende utgjorde 1 ort og 16 skilling, noe som tilsvarte en totalfangst fram til 15. oktober for 12 rdlr. og 2 ort. Feitsildfisket varte fra i slutten av august til mot juletider. Ole hadde derfor bare kunnet delta i en kort del av dette fisket. 26)

Krimmelig fisker
Erik Mogensen døde i april 1748. Han hadde fisket med treroingsbåt og 7 sildegarn. Han betalte tiende for en totalfangst vårsild på 20 rdlr og 2 ort og 12 skilling. 27) Det samme gjaldt for Elen Olsdatter som eide en fyring og 9 sildegarn da hun døde i juli 1748. I boet var presten oppført som kreditor med utestående restanse på tiendesild. Restansen tilsvarte fangst for 18 rdlr. og 3 ort. 28) Hva hennes totalfangst hadde vært, vites ikke. 3. januar 1755 døde Ole Jønsen som eide fyring og 9 sildegarn. Av skiftet går det fram at kongen ikke hadde fått sin tiende, som var 1 rdlr. Det skulle bety at Ole Jønsen hadde fisket feitsild for 30 rdlr. 29) Det samme var tilfellet for Amund Olsen som døde på etterjulsvinteren i 1762. Han eide fyring, treroingsbåt og 17 sildegarn. 30)

Anne Pedersdatter Wilmann eide fyring og 16 sildegarn. Ved boets oppgjør i juli 1756, var hun oppført med resterende fiske og sildetiende til presten, tilsvarende en fangstsum på 40 rdlr.. 31) Lisbeth Jonasdatter Blix eide en storbåt på to og en halv lest, en treroingsbåt og 12 sildegarn. Hun døde i juli 1761 og hadde utestående prestetiende på 1 rdlr. Hennes fangst tilsvarte således 30 rdlr. 32)

Av disse eksemplene kan vi lese at eierne av treroingsbåter med relativt få garn, fisket for omkring 20 rdlr. under feitsildfisket. Hva fangstens verdi var under andre typer fiskerier vet vi ikke. Eierne av større båter hadde av eksemplene en inntekt

på 30 rdlr. og mer av feitsildfisket. Imidlertid kan det her skjule seg variasjoner i f.eks. hvor lenge den enkelte deltok i fisket, gode og dårlige år og hvor folk fisket.

Det går heller ikke an å betrakte disse tallene som fiskernes netto inntekt av fisket. Sildefisket var et sjansespill med variable innsig fra år til år. Tap av redskap, i første rekke garn, var en hyppig foreteelse. For å skaffe utstyr til fisket måtte strandsitterne ofte låne penger. Vanligvis var det partisipanter i Løkken-verket og andre bykjøpmenn som lånte bort penger med 5 % rente pr. år. 33) Videre skulle båtene ha mannskap. De minste farkostene hadde minst mannskap, som oftest far og sønn. Fyringene og større båter var bemannet med 4 mann og fler, som skulle ha sin del av fangsten. Storbåt-eierne hadde som oftest drenger eller tjenere med på fisket, men måtte dessuten leie hjelp i sesongene. Av skifte-materialet er det grunn til å anta at mange deltok som mannskap på storbåtene, men fisket med egne garn. I flere skifter var det nevnt garn i boene, uten at avdøde eide båt. Vi vet lite om hvordan dette systemet var. Trolig var det en blanding av utdeling av lott og at leide fiskere selv betalte tiende av fangst med egne garn.

Selv om de oppgitte fangstmengdene i skiftene ikke var netto inntekt, måtte sildefisket ha vært en betydelig del av strandsitternes inntektsgrunnlag i disse årene. Tiende-betalingen må sees på som minimumstall, og det kan godt være at fangsten lå langt høyere enn det som ble oppgitt til tiende. Sildefisket varte i 3-4 måneder på førjulsvinteren og i 2-3 måneder på våren. Følgelig var sildefisket ikke strandsitternes helårs-gesjeft. Men denne gesjeften var hovedgjøremålet i årssyklusen. I andre deler av året drev de frakt, annet fiske, kro, småhandel og et beskjedent jordbruk.

En strandsitter med treroingsbåt og 10 sildegarn, som fisket sammen med sin sønn, kunne tjene mellom 20 og 30 rdlr. under feitsildfisket og mellom 10 og 20 rdlr. under vårsildfisket. Den brutto inntekt kunne komme opp i 50 rdlr. for et halvt års arbeid. Selv etter å ha betalt avdrag, renter og eventuelle tap av garn kunne denne strandsitteren beregne seg en pen månedsfortjeneste av dette arbeidet. Sammenlignet med en gruve- eller hyttearbeider som tjente 4-6 rdlr. i måneden, lå ikke strandsitternes inntekter særlig tilbake for dette. Gruvebefolkningen måtte dessuten godta høy pris for varene som ble levert ved provianthuset. I prisene her var inkludert vanlig forretnings-
avanse og en kostbar frakt. 34) Nødvendighetsvarer kunne

strandsitterne skaffe rimeligere i Trondheim. De kunne også unndra en tønne sild eller to fra tiendeinnkrevningen, som en betydelig matreserve for egen husholdning.

Silda ble omsatt både i byen og på landet. "Det av Bonden tillavede norske Salt bliver hermed strængelig forbudet at bruges til at virke den Deel af denne Sild, som til Kiøbstæderne indføres og i handlingen anvendes, ...", het det i ekstrakten om feitsilda i 1753. 35) Sild av dårlig kvalitet, både hva størrelse og saltkvalitet angikk, ble levert til bønder og gruvearbeidere i distriktet Kjøpmannssilda gikk til Trondheim. Henrik Olsen på Nerviksøra hadde i 1739 solgt sild til kjøpmann Mathewman i Trondheim for 2 rdlr. 2 ort og 12 skilling tønna. Samme år hadde han levert sild til kaptein Rossin og en bonde i Orkdal, Elling Bye, til en tønnepris på mellom 1 rdlr. 2 ort 8 skilling og 1 rdlr. 3 ort. 36 Siden prisen på silda som gikk til byen var dobbelt så høy, var det nok også kraftig forskjell på smak og kvalitet.

I Hornemann-arkivet finnes flere brev om sild-leveranser fra Orkdalsørene. Hornemann hadde forskjellige forbindelser med strandsitterne på Orkdalsørene. De fraktet sild og trelast til byen og tok proviant til gruva i retur. Dessuten kjøpte de varer av Hornemann, som de solgte på Ørene. Vi må anta at strandsitterne så det som en fordel å levere sild til Trondheimskjøpmannen, slik at de kunne opparbeide seg kreditt, og ellers utvikle et godt forhold til ham og hans forretningsvirksomhet.

Vi skal senere i oppgaven behandle Hornemanns forhold til enkelte storbåteiere på Ørene. (sidene 95-96). Det er imidlertid sansynlig at flere av disse kontaktene kom i stand som en følge av at strandsitterne tilbød sin sild til Hornemann. Mikkel Krigsvoll fra Hovsøra var snekker, fisker og frakter. Tidlig i 1740-åra hadde han opparbeidet seg en betydelig gjeld til Hornemann. 37)

I 1743 var ingenting nedbetalt på gjelden og i et brev ble det hevdet at når Krigsvoll kom til byen "med Sild og Bord", burde han ta seg en tur innom Hornemann for å diskutere sin gjeld. 38)

I svarbrevet fra Krigsvolls kone, Catharina Rivertz, het det at sildegarna hadde gått tapt i fisket det året. Det lille som var igjen av fangst gikk med til det daglige behov. Mannen var dratt til Hitra for å fiske vårsild. 39) Krigsvoll utførte også diverse andre gjøremål, f.eks. omskyting (sørteling) av bord for Hornemann. 40)

En lignende brevveksling mellom Gurri sal. Henrik Olsen og Hornemann i 1739, gjenspeiler også at silda var et viktig element i forholdet mellom strandsitterne og trondheimskjøpmannen.

30. september 1739 sendte Gurri en bestilling på 6 tønner salt, grovt og grått, 1 tønne spansk salt og diverse metervarer. Hun sendte med noen penger, og spurte samtidig om Hornemann ville kjøpe kjøpmannssild av henne. 41) Dette utviklet seg slik at Guri og hennes senere ektemenn fikk en monopolstilling i frakten av proviant og utstyr til provianthuset på Svorkmo, i 1740- og 50-åra. (sidene 95 f).

Av skiftene går det fram at størstedelen av den kvalitetsmessige dårlige silda gikk til bønder og arbeidere i Verkets tjeneste. Proviantskriveren på Svorkmo tok ikke inn sild i følge de offentlige beregningene. 42) Sild og fisk kunne proviantførerne skaffe rimeligere til gruvebefolkningen, uten provianthuset som et fordyrende mellomledd. 43)

4.6. Følgene av sildefisket.

Vi skal senere (på sidene 131 ff) behandle strandsitternes økonomiske levekår, basert på boenes brutto og netto formue. Da må vi imidlertid se på strandsittergruppen som en helhet, med unntak av strandsittere i en spesiell økonomisk og sosial stilling (militære, embedsmenn, borgere, ol.). Selv med disse utelatelsene var strandsitterne ingen homogen gruppe. Dette kommer best til uttrykk gjennom redskapskulturen på Orkdalsørene. Noen fisket med store båter og mange garn, andre med små båter og få garn, atter andre eide kanskje båt, men ikke garn. Det fantes også strandsittere som kun eide garn og en del som ingen fiske-redskaper eide. (Se tillegget på sidene 170 ff).

Når vi skal se på følgene av sildefisket, ut ifra økonomiske opplysninger fra skiftene, melder det seg en del problemer. Hos hvem ville en bedring av de materielle kår, som følge av et godt sildefiske, først vise seg? I hele strandsittersamfunnet eller kun hos de som hadde redskap til å drive fiske? Logisk sett må det være i sistnevnte gruppes bo at en eventuell stigning først ville melde seg. De eide redskap og stod for utstyringen og følgelig er det trolig at disse tjente bedre enn lottekarer og mennesker som beskjeftiget seg med andre sider av fisket, enn den direkte fangst.

Vi velger derfor å studere brutto og netto formue hos strandsittere med båter og garn, for å se om deres brutto/netto formue steg i perioden for det rike sildefisket i årene 1735-60. En stigning i den gjennomsnittlige brutto boverdi tar vi derfor som et uttrykk for både økonomisk vekst og investeringsvilje, mens netto formuen

i større grad gjenspeilte bedring av levekårene.

Det er muligheter for at strandsitterne også drev lønnsom fraktfart med sine båter, i periodene mellom sildefiskeriene. Dette skal imidlertid behandles i egne kapitler, og det er ikke mulig å se noen bedring i gruve- og sagbruksdriften før et stykke ut i 1750-årene. (Se sidene 93 f og 99 f). En eventuell økonomisk vekst hos de "fiskende" strandsitterne i 1740- og deler av 50-åra, må derfor tilskrives sildefisket. Med uttrykket "fiskende" strandsittere, menes alle det ble skiftet etter, som eide båter eller garn, med unntak av militære, offentlige tjenestemenn, borgere og tidligere gårdeiere.

Når vi studerer økonomiske forhold over tid, må vi ta hensyn til eventuell prisstigning og inflasjon. Dyrvik hevder at "1700-tallet hadde sin inflasjon, og bare fra 1750 til 1800 ble det alminnelige prisnivået fordoblet" og "prisøkningen på jord var enda mye større". 44) Dette påvirket selvsagt formuestallene, som realsøkonomisk ikke vil bli særlig pålitelig.

Dyrvik sikter trolig med "det alminnelige prisnivå" til matvarer. Denne prisstigningen måtte også strandsitterne leve med, mens prisstigningen på jord ikke vedkom dem. Skiftene listet opp løsøre, hus, redskaper og liknende, og i tilfelle av at Dyrviks inflasjonsrate også omfattet dette, burde takstene fordoble seg i de siste 50 år av 1700-tallet. Holdt takstene seg uforandret gjennom århundredet, var inflasjonen ikke så betydelig som Dyrvik hevder. Siden løsøre, redskaper og hus utgjorde den vesentligste delen av strandsitternes jordiske besittelser, kan vi ved å studere takstene over tid, slå fast omfanget av inflasjonen på de lokale redskaper og løsøre.

De mest verdifulle gjenstandene i strandsitternes bo var hus, båter, garn og husdyr. I de fleste tilfeller var dette de enkeltgjenstander som trakk boenes verdi i været. Husverdiene lar seg ikke sammenligne av grunner vi siden skal diskutere. Husdyr var det kun de færreste som hadde og følgelig lar dette seg ikke sammenligne over tid. Takstene på fyringer og garn ble gjengitt i hvert skifte. Likeledes var grunnleie-betalingen gjengitt i de fleste skiftene. Studerer vi disse tre vesentlige faktorer i strandsitternes bo, kan vi finne ut om det var noen vesentlig inflasjon i perioden. Vi må her gjøre det klart at dette var en eventuell inflasjon som relaterer seg til strandsitternes bo-gjenstander og ikke til inflasjonen i samfunnet ellers.

Takstene på fyringer (garnbåt, lestabåt) med seil, dregg og tau i skiftene på Orkdalsørene fra 1719 til 1782.

1719	Iver Olsen Skjenald	4	rdlr.	-	ort	-	sk.
1719	Anne Maria Schmidt	3	"	-	"	-	"
1720	Andreas With	5	"	-	"	-	"
1728	Nils Jonsen	6	"	2	"	8	"
1728	Peder Andersen	8	"	1	"	12	"
1739	Henrik Olsen (gammel båt)	4	"	1	"	-	"
1743	Peder Eriksen Lilleaune	4	"	-	"	-	"
1744	Kiersten Larsdatter Brems (g.b.)	2	"	2	"	-	"
1755	Ole Jonsen	8	"	-	"	-	"
1756	Anne Pedersdatter (Wilmann)	8	"	-	"	-	"
1756	Kiersten Pedersdatter Tromp	7	"	2	"	-	"
1757	Hans Pedersen Wilmann	10	"	-	"	-	"
1757	Berit Jacobsdatter	8	"	-	"	-	"
1757	Thomas Fredriksen Tromp	7	"	2	"	-	"
1758	Siri Børgesdatter	4	"	2	"	-	"
1760	Abel Balesdatter	6	"	-	"	-	"
1762	Fredrik Iversen Bergem	6	"	-	"	-	"
1764	Johannes Hagen (ny båt)	6	"	-	"	-	"
1773	Gabriel Ingebriktzen Skredder	7	"	-	"	-	"
1782	Lars Larsen Bynes	8	"	-	"	-	"

Taksten på det dyreste hampe- og tvindtrå-garn i skiftene på Orkdalsørene fra 1740 til 1775.

1742	Elen Jonsdatter	-	rdlr.	3	ort	-	sk.	
1743	Peder Eriksen Lilleaune	1	"	-	"	-	"	
1744	Kiersten Nilsdatter Brems	-	"	3	"	-	"	
1745	Kiersten Larsdatter	1	"	1	"	-	"	
1748	Elen Olsdatter	1	"	-	"	-	"	
1748	Lars Arntsen Meistad	1	"	1	"	-	"	
1755	Kiersten Pedersdatter Tromp	1	"	1	"	-	"	(nytt)
1755	Ane Larsdatter Åsen	1	"	-	"	-	"	
1757	Hans Pedersen Wilmann	1	"	-	"	12	"	(nytt)
1759	Chresten Pedersen	1	"	2	"	-	"	
1762	Fredrik Iversen Bergem	1	"	1	"	-	"	
1764	Johannes Hagen	1	"	2	"	-	"	(nytt)
1765	Fredrik Jensen Wiggen	1	"	-	"	-	"	
1767	Gunil Olsdatter Sundbru	1	"	2	"	-	"	
1773	Jens Pedersen Meås	1	"	1	"	-	"	
1775	Ingebor Jonsdatter Wilmann	1	"	1	"	-	"	

Grunnleie betalt i skiftene på Orkdalsørene fra 1722 til 1784.

1722	Lars Olsen skomaker	2	rdlr.	3	ort	
1731	Kiersten Thomasdatter Holvat	2	"	-	"	
1744	Kiersten Nilsdatter Brems	2	"	2	"	
1748	Erik Mogensen	2	"	-	"	
1753	Carl Rimestad	2	"	2	"	
1759	Chresten Pedersen	2	"	3	"	
1761	Abel Balesdatter	2	"	2	"	
1763	Sjur Arntsen	2	"	-	"	
1770	Jon Hansen Norberg	2	"	-	"	12 sk.
1771	Ranni Løddensdatter	2	"	-	"	
1781	Anders Torbergsen	2	"	-	"	
1784	Jon Olsen Bakken	2	"	2	"	

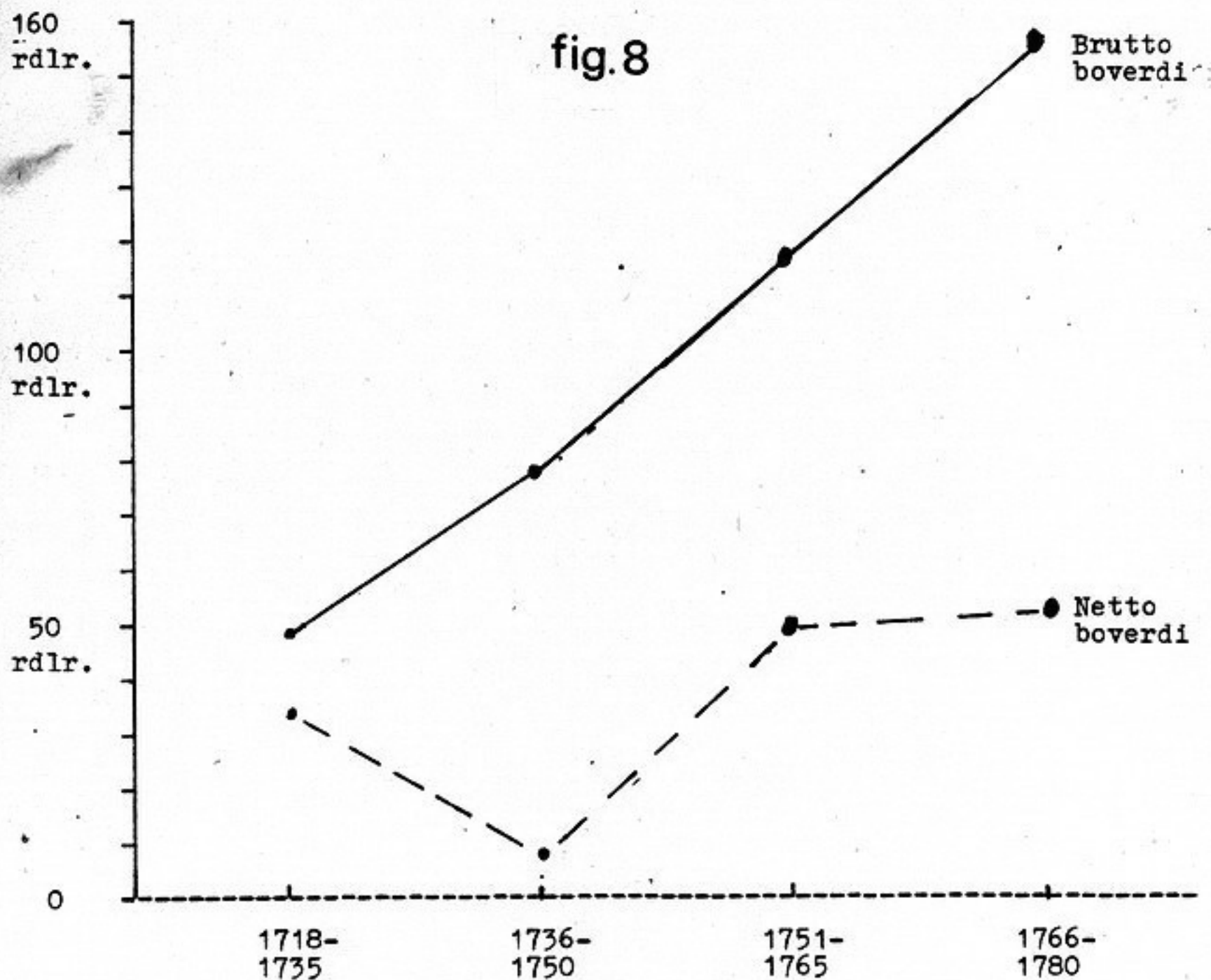
Det kan innvendes mot dette materialet fra skifteprotokollene at det kunne være variasjoner i båtenes kvalitet, størrelse, alder, byggematerialer, osv.. Garnene kunne ha forskjellig lengde og kvalitet. Tomtene strandsitterne bygslet og betalte grunnleie for, kunne variere. Men ingen av disse innvendingene kan rokke det faktum at det var en stor grad av stabilitet i takstene over en lang tidsperiode. Vi kan med andre ord ikke dokumentere noen vesentlig prisstigning i de gjenstander som var utslagsgivende for strandsitternes boverdier.

Når det gjelder verdien av hus, er det kun i de færreste tilfeller vi med sikkerhet kan si at et hus gikk igjen i flere skifter. Dette, sammen med mulighetene for at forbedringer og tilbygginger kunne ha forekommet mellom skiftene, gjør det svært vanskelig å sammenligne hus på lik linje med båter og garn. Elva rev ut mange tomter og vi må anta at husene ble restaurert ved flytting. Eksempelvis kan nevnes at far og sønns hus hadde samme takst i 1742 som i 1764, nemlig 20 rdlr.. 45)

Strandsitterne var i skiftesammenheng, ikke berørt av prisstigningen på jord. Kun en fiskende strandsitter, som det ble skiftet etter, eide jord. Det var Hans Pedersen Wilmann som eide en del av Vasslia, kjøpt for 10 rdlr. i 1754 og taksert til det samme i boet i 1757. 46)

"Fiskende" strandsitteres gjennomsnittlige brutto og netto boverdier i perioden 1718-1780, (Falitt-bo: brutto=summen, netto=0.0.00).

	Samlet <u>brutto</u> boverdi	Gjennom- snittlig <u>brutto</u> boverdi	Samlet <u>netto</u> boverdi	Gjennom- snittlig <u>netto</u> boverdi	Antall fiskende
1718-35	244.1.20	48.8	163.0.08	32.6	5
1736-50	809.3.14	73.6	97.2.03	8.8	11
1751-65	3334.0.03	119.0	1437.1.02	51.3	28
1766-80	2092.2.11	160.9	708.2.17	54.1	13

80 Fig. 8 viser at den brutto boverdien hos de fiskende strandsitterne steg i hele perioden vi har studert. Materielt sett ble de mer velstående i perioden. Dette hadde sammenheng med overgangen fra små båter og sildegarn, til større farkoster og økningen av antall torskegarn (som behandlet på side 72 f). Endringen av redskapskulturen, eller tilpassningen av redskapene etter ressursene, var betydelig, men det er grunn til å anta at økningen av brutto formuene også gjenspeilte en generell materiell bedring hos de fiskende i hele perioden.

Kildematerialet for perioden 1718-36 består av 5 skifter. Flere av disse hadde håndverk som gesjeft ved siden av fisket. Materialet kan derfor ikke betraktes som særlig representativt for strandsittersamfunnet, slik vi ser det i de følgende tiår. Da utgjorde håndverk, som bisyssel hos de fiskende, en gesjeft for svært få. Det er derfor ingen grunn til å legge særlig vekt på det store fallet i netto boverdi fram til 1736-50.

I perioden 1736-50 lå netto boverdi lavt, men vi har over dobbelt så stort grunnlagsmateriale i sammenligning med perioden før. Det er ingen grunn til å trekke tallene i tvil av den grunn. Men kan de lave tallene forklares?

Vi vet av befolkningsutviklingen på Orkdalsørene (side 35), at stedet hadde en betydelig folkevekst mellom 1701 og 1762. Denne veksten kan ikke forklares med en tilsvarende relativ vekst i fogderiene (side 37). Fra 1735 fikk Trøndelagsområdet rikt innsig av feitsild og vårsild (side 68 f). Redskapskulturen forteller oss at fra årene 1736-65, fisket mange med treroingsbåter. Antallet var langt høyere i disse åra, enn perioden før og etter (side 72).

Treroingsbåtene var rimelig i anskaffelse, som hele utstyret for sildefisket. Det er grunn til å anta at folk som flyttet til Orkdalsørene startet å fiske med treroingsbåter og få garn i etableringsfasen.

Det er derfor god grunn til å tro at det var det rike sildefisket, fra 1730-åra av, som startet den store tilflyttingen til Orkdalsørene. Ved behandlingen av de andre ressursene strandsitterne livberget seg av (sidene 93 f og 99 f), kan vi ikke merke noen oppgang som burde lokke folk til stedet, før etter 1750.

De lave brutto formuene i perioden 1736-50 kan derfor forklares med at det var mange nyetablerte tilflyttere, som det ble skiftet etter i disse åra. Gjennomsnittsalderen på menneskene det ble skiftet etter på Nerviksøra i årene 1740-60, var 55 år. Det var 17 stykker, den eldste var 85 og den yngste var 31. De fleste

var i sin yrkesaktive periode.

I perioden 1751-65, går det tydelig fram at de fiskende strandsitterne hadde en betydelig økonomisk vekst. Både brutto og nettoformuene steg. Gruvedriften og sagbruksdriften tok seg opp i 1750-åra og kan være en medvirkende årsak til at økonomien bedret seg på Ørene. Imidlertid var det en forutsetning for å delta i utnyttelsen av disse ressursene, nemlig å eie storbåt. Det var ingen stor økning i antallet storbåter på Orkdalsørene i disse årene (side 72), så oppgangen må ha andre årsaker.

Feitsildfisket hadde sin beste periode i 1750-årene. Det ble også tatt store mengder annen sesongsild. Det kan derfor ikke være noen tvil om at sildefisket var den vesentligste årsaken til at de fiskende strandsitterne bedret sine levekår i årene fra 1751-65. De hadde imidlertid flere muligheter til å drive kombinasjonsbruk mellom fiske og fraktefart, noe vi skal ta opp i det følgende avsnitt og mer inngående i neste kapittel. Kurvene for brutto og netto boverdi fulgte ikke hverandre i neste periode, 1766-80. Brutto fortsatte å stige betydelig, mens kurven for netto, flatet seg ut.

Om vi tolker brutto boverdis økning utelukkende som konsekvens av investering, og ser netto boverdi som svar på utbyttet strandsitterne fikk av sine investeringer, kan vi trekke interessante konklusjoner. I så tilfelle, ville en rimelig god innvestering tilsi at kurvene burde følge hverandre. En meget god investering ville tilsi at netto boverdi fikk en brattere vekst enn bruttoen. Ut i fra disse kriteriene, kan vi slå fast at strandsitterne hadde størst utbytte av investeringene sine i perioden 1751-65. Utbyttet var ikke like godt i årene 1766-80, selv om det førte til en bedring av levekårene i forhold til tidligere. En forutsetning for disse beregningene er selvsagt at inflasjonen på strandsitternes redskaper var som vi tidligere har antydnet.

4.7. "Fiskeraristokratiet".

Hittil i oppgaven har vi stort sett behandlet strandsitterne som om de var en homogen gruppe, økonomisk, sosialt og kulturelt. Dette er misvisende. Innenfor den snevre betegnelsen strandsitter skjulte det seg store variasjoner når det gjaldt stedsmessig bakgrunn, yrkesutøvelse, sosial tilhørighet og økonomiske levekår.

Disse forskjellene trådte tydelig fram med det økende skifte-materialet på 1700-tallet. Til nå har forskjellen mellom fjernflyttere og nærflyttere vært antydnet gjennom at fjernflytterne i hovedsak hadde tilknytning til merkantil virksomhet og militærstell. Nærflytterne til Orkdalsørene drev for det meste med fiske, frakt og håndverk.

Skrondal skriver om de økonomiske forhold : "På Øra var det meir ujamnt, etter som næringsvettet var mykje eller lite utvikla.

Dei som dreiv jektebruk og fraktefart til og frå byen og var om seg på sildefjordane, sto seg bra." 47) Næringsvettet lar seg vanskelig dokumentere i ettertid, men fraktefart og sildefiske var Skrondals oppskrift på gode økonomiske kår på Orkdalsørene.

For å etterprøve denne påstanden tar vi for oss de mest velstående strandsittere og analyserer deres redskapshold for å se om det var noen sammenheng mellom redskapsholdet og økonomien. Av dette vil vi få svar på om økonomien hadde sammenheng med f.eks. båtstørrelser og mengden av garn. Vi bør her ha i mente at store båter var en forutsetning for å drive fraktefart. Mengden av sild- og torskegarn i boene er indikatorer på omfanget av hver enkelts fiskevirksomhet. Var det spesielle båt-typer de mest velstående strandsittere hadde ? Lå deres garnmateriale over eller under gjennomsnittet for strandsittere flest, eller holdt det seg på normalnivå ? Kombinasjonsbruk var utbredt på Orkdalsørene.

Vi velger å kalle de mest velstående strandsittere for "fisker-aristokrater". Uttrykket er brukt av Hoff i Orkangerboka og siden med samme mening av Wold. 48) Det må imidlertid understrekes for oppgaven at betegnelsen går på hva enkelte strandsittere hadde i netto sum til sine arvinger etter avholdt skifteforretning.

Av kildene er det ingenting som tyder på at "fiskeraristokratene" var en atskilt sosial gruppering i strandsitter-samfunnet. Når uttrykket er tatt i bruk, går dette tilbake på enkeltpersoner som framhevet seg ved å ha en relativt bedre økonomi enn flertallet på Ørene.

Torskegarn
Sildegarn
Treroings
Fyring
Storbåt

År	Sted	Navn	Netto	0	1	8	1	Født på Meistad i Børse	STRINDA
1748	H	Lars Arntsen Meistad	49 rdlr.	0	0	1	1	Født på Meistad i Børse	STRINDA
1751	H	Anne Mikkeltdatter	222	1	1	18	0	?	
1755	N	Kiersten Pedersdatter Tromp	185	0	1	0	23	2. generasjon strandsitter	
1755	H	Anne Iarsdatter Åsen	129	0	0	1	29	?	
1756	H	Anne Pedersdatter Wilmann	128	0	1	0	16	Født på OverViggen på Viggja	STRINDA
1757	H	Hans Pedersen Wilmann	119	1	1	0	26	Født på OverViggen på Viggja	STRINDA
1757	N	Elisabeth Nilsdatter	56	0	0	1	13	?	
1758	N	Siri Børgesdatter Norberg	90	0	1	1	13	Fra Viggja/Børse	STRINDA
1764	N	Tørris Olsen	101	1	0	1	19	Fra Inderøy eller Snåsa	STRINDA
1765	N	Fredrik Jensen Wiggen	216	1	-	-	-	Født på Hammer i Børse	STRINDA
1766	N	Ole Nilsen	102	-	-	-	9	5. generasjon strandsitter	
1767	N	Siri Olsdatter Holvat	93	1	1	0	21	?	
1770	N	Marit Olsdatter Clemmetsmo	72	0	1	0	8	Fra Clemmetsmo i Børse	STRINDA
1771	H	Jens Pedersen Skjenald	164	1	1	0	20	Født på OverViggen på Viggja	STRINDA
1773	H	Gabriel Ingebriktsen	151	1	1	0	21	2. generasjon strandsitter	
1774	H	Ingebor Jonsdatter Skjenald	79	1	0	0	6	Fra Viggja eller Børse	STRINDA
1782	H	Lars Larsen Bynes	94	1	1	0	20	Fra Byneset	STRINDA
1789	H	Esten Hansen Meistad	89	1	1	0	10	Født på Meistad i Børse	STRINDA
1789	H	Kari Olsdatter Bilse	117	1	0	0	19	2. generasjon strandsitter	
1790	N	Hans Nilsen	107	1	0	0	3	3. generasjon strandsitter	
1791	N	Jens Larsen Wiggen	191	2	1	0	21	Født på Almli på Geitastrand	STRINDA
1791	H	Ole Olsen Sognli	61	0	1	1	7	2. generasjon strandsitter	
1794	H	Jon Olsen Elje	125	0	1	0	12	Født på Elje i Børse	STRINDA
1797	N	Torberg Andersen/kone	235	0	0	0	7	2. generasjon strandsitter	
1799	N	Ole Andersen	118	1	0	0	20	2. generasjon strandsitter	

Kriteriet på om folk tilhørte "fiskeraristokratiet" setter vi til en netto sum til arv, etter at kreditorer og det offentlige hadde fått sitt, på mer enn 49 rdlr. Foruten redskapsholdet er det viktig også å finne andre fellesnevnerne for gruppen. Var det sammenheng mellom deres geografiske bakgrunn og den relative velstand som strandsittere? For å belyse dette er enkeltpersonene i gruppen anført med fødested, der dette lar seg finne. I tilfelle av at vi her finner fellestrekk, kan vi bestemme hvem som hadde fordeler ved at de var født i spesielle områder av Ørenes oppland. Her er det naturlig å tenke på Strinda fogderi, som lå nær fjorden og var ei fjordbygd, kontra Orkdal som ikke hadde tilgang til fjorden og var ei jordbruks- og skogbygd. Vi ser av tabellen over de mest velstående strandsitterne på side 86, at de utmerket seg ved å eie relativt store båter og mange garn.

Gjennomsnittlig redskapshold pr. "fiskeraristokrat".

	1748-60	1761-1770	1771-1780	1781-90	1791-99
Storbåt	0.2	0.7	1.0	1.0	0.6
fyring	0.6	0.6	0.6	0.5	0.6
treroings	0.6	0.3	0.0	0.0	0.2
sildegarn	18.2	14.2	15.6	13.0	13.4
torskegarn	0.8	1.5	6.3	6.5	5.0

Under det store sildefisket i 1750-åra greide mange å oppnå "aristokrat"-status uten å eie storbåt. De hadde imidlertid mange sildegarn i perioden 1748-60.

Antallet storbåter steg i det neste tiåret, og i årene 1771-90 eide hver eneste som oppnådde å ettrelate seg 49 rdlr. eller mer, storbåt. Treroingsbåtene forsvant i disse boene, antallet sildegarn gikk gradvis nedover, mens torskegarna økte i antall. I perioden 1771-90 hadde de alle 6 torskegarn eller mer i gjennomsnitt.

Vi har tidligere forutsatt at redskapsholdet gjenspeilte ressursene. Utnyttelsen av ressursene må vi anta satte spor etter seg i økonomien. Strandsitterne i oversikten var for en stor del "nærflyttere" eller 2. generasjons strandsitter eller mer, og de hadde neppe arvet store formuer, som kan forklare deres relative velstand. Det var deres utnyttelse av ressursene som førte til den. Optimal ressursutnyttelse førte til velstand, og redskapskulturen var et speilbilde for hva som skulle til av redskaper.

I årene 1751-80 utgjorde "fiskeraristokratene" 36 % av de fiskende strandsittere som det ble skiftet etter. De stod imidlertid for 90 % av brutto formue. Velstandssøkningen ble med andre ord kanalisert til de få, som greide overgangen fra det rike sildefisket i 1750-åra, til et langt mer flersidig næringsgrunnlag etter 1760.

I 1750-åra kunne strandsitterne oppnå relativ velstand gjennom sildefisket. Da fisket sluttet i 1760-åra, var det nødvendig å kombinere fisket med annen gesjeft, for å oppnå de samme økonomiske resultater. Det var nødvendig å legge om fisket til også å omfatte torsk. Hva som ikke kommer fram av tabellen (side 86), er at redskapskulturen ble beriket med kaste- og synkenøter, snører, liner og flyndregarn i årene 1780-99. Ensidig satsing på silda som ressurs i sesongfisket var ikke lønnsom etter 1760.

Lange turer etter sesongfisk var en virksomhet strandsitterne drev i omkring halvparten av året. I resten av året hadde de muligheter til å drive frakt av trelast og proviant. Storbåt var en forutsetning for å delta i utnyttelsen av disse ressursene. Omleggingen av redskapsholdet kommer tydelig fram etter slutten av det rike feitsildfiske. Storbåter forekom hos den overveiende del av de bedre stillede strandsittere etter 1760. Kombinasjonsbruket var med andre ord en nødvendighet for å oppnå en viss økonomisk status.

Vi må også notere oss at omkring halvparten av "fiskeraristokratene" hadde sin bakgrunn fra Strinda fogderi utenfor Orkdalsørene. Den resterende del var gjennomgående "innfødte". Ingen "aristokrat" var fra Orkdal fogderi utenfor Orkdalsørene.

Det går imidlertid ikke an å trekke den konklusjon av Skrondals påstand, at næringsvettet var bedre utviklet i Strinda fogderi enn i Orkdal. Forklaringen ligger vel heller i at tilflytterne fra Strinda fogderi, som grenser til fjorden, hadde fisket og fjordtrafikk som en del av næringsgrunnlaget før de flyttet til Ørene. For dem var overgangen til å bli strandsitter i liten grad et brudd med tidligere yrkesbesjeftigelse. Fiske og frakt var for dem tradisjon. I kontrast til dette, måtte tilværelsen som strandsitter for Orkdalingene fortregne seg som et totalt brudd med tidligere miljø. I jordbruks- og skogbruksbygda Orkdal var det svært få som drev fiske i fjorden. Siden tilflyttingen fra Strinda fogderi var relativt mye større enn fra Orkdal, må vi anta at tilflytterne fra Strinda-bygdene også hadde sosiale fordeler, f.eks. gjennom slektskap, ved å etablere seg som strandsittere på Orkdalsørene.

Skredal har rett i at det var kombinasjonsbruket som førte til velstand hos enkelte på Ørene. Imidlertid var dette et forhold som hadde gyldighet etter 1760. Vi har ingen beviser for at dette var en forutsetning før 1760. Av redskapene i 1750-åra å dømme, var sildefisket i seg selv nok til å oppnå relativt gode økonomiske kår på Orkdalsørene. Strandsitternes muligheter til å kombinere fisket med fraktefart skal vi behandle i det følgende kapittel om gruvedrift og sagbruksdrift.

Oppsummering.

En stor del av menneskene på Orkdalsørene levde av å fiske. Vi vet lite om omfanget av det lokale fiske. I området fantes det imidlertid gode fangstplasser som elver, elveos og fjordarmer, relativt nært Ørene. Vi antar at strandsitterne dekket størstedelen av sitt matbehov, i perioder uten sesongfiske og annen virksomhet, fra lokalfisket.

Av redskapskulturen kan vi lese at strandsitterne neppe oppfylte forutsetningene for deltakelse i havfisket før etter 1750. De eide ikke relevant utstyr, økonomien var svak og kollektive arbeidsformer så ikke ut til å eksistere. Etter 1750 skjedde det en gradvis overgang til større båter og sildegarna ble skiftet ut til fordel for torskegarn. Redskapsmessig (og muligens økonomisk) var forutsetningene til deltakelse i havfisket oppfylt i århundredets andre halvdel, men vi har ingen beviser for at det skjedde.

Fra omkring 1735 til 1760 var det et rikt fiske etter sild i Trøndelagsområdet. Spesielt var 1750-åra rike fangstår. Det er grunn til å anta at dette fisket medførte stor tilflytting til Orkdalsørene i perioden 1730-60. Folkeveksten i fogderiene og ekspansjon av andre næringer kan ikke forklare den relativt store tilflytterstrømmen til Ørene mellom 1711 og 1762.

De fiskende strandsitterne hadde en betydelig økonomisk vekst i 1750-åra, da sildefisket var på sitt beste. Da feitsilda forsvant etter 1760, kuliminerte veksten. Redskapene ble tilpasset den nye næringssituasjonen. Fisket ble gradvis innrettet på andre fangst-objekter enn tidligere. Båtmaterialet ble kraftigere og innrettet på fraktefart. De få som greide å tilpasse redskapene etter det fleksible næringsgrunnlaget opplevde relativ velstand. Det var imidlertid ikke alle som greide å anskaffe seg det kapitalkrevende redskapshold som den nye situasjonen krevde. Det var derfor et fåtall som fikk nytte godt av forandringene. Kombinasjonsdrift mellom flere typer fiske og fraktefart ble en forutsetning for å få det materielt godt på Orkdalsørene etter 1760.